

İBN EBÜ'L-VERD

(ابن أبي الورد)

Ebü'l-Hasen Ahmed

b. Muhammed

b. İsa b. Abdirrahmân

(ö. 263/876)

İlk zâhid ve sûfilerden.

Bağdat'ta doğdu. Esmer olduğu için Habeşî lakabıyla tanınır. Gençlik yıllarında özellikle hadis ilmiyle meşgul oldu. Daha sonra tasavvufî hayata yönelen İbn Ebü'l-Verd o yıllarda Bağdat'ta yaşayan Cüneyd-i Bağdâdî, Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakâtî gibi büyük sûfilerin sohbetlerinden istifade etmekle birlikte daha çok Bîşr el-Hâfî'nin tasavvuf anlayışını benimsedi. Tasavvufu, "Allah'a uzaklığın verdiği bulanıklıktan kurtulup O'na yakınlığın duruluğuna erişmektir" diye tarif eden İbn Ebü'l-Verd, diğer ilk dönem zâhidleri gibi ahlâkî konulara ve özellikle alçak gönüllülüğe ağırlık vermiştir. Ona göre gönüllerini dünya sevgisiyle dolduranları eleştirmek, ayıplamak, Allah'ın onları dünyaya düşkünlükten kurtarması için dua etmek gerekir. Tasavvuf yolunda maksada ancak dostun kapısını ısrarla çalmak, yasaklara riayet etmek, hizmete dört elle sarılmak, musibetlere sabretmek ve kerâmetleri gizlemekle ulaşılabilir. "Usule uymayan kişi vüsûlû gerçekleşemez" (Ebû Nuaym, X, 316). İbn Ebü'l-Verd'in üzerinde önemle durduğu bir konu da tasavvufî hayatın edep ve usulüdür. O velîyi Allah'ın dostunu dost, düşmanını düşman bilen kişi olarak tarif etmiş, velî olan bir zatın Allah katındaki derecesi yükseldikçe tevazuunun, malî çoğaldıkça cömertliğinin, ömrü uzadıkça ibadet etme çabasının artacağını söylemiştir. İbn Ebü'l-Verd, müridi "amellerindeki gelişmeyi ve eksikliği gören kişi" olarak tanımlar. Murad ise kendisinde sadece Allah'ın tasarruf ettiğini müşahade etmektir.

Zühdü, dindarlığı ve faziletiyle meşhur bir zâhid olan ağabeyi Muhammed b. Muhammed de İbn Ebü'l-Verd diye tanıdığından tabakat kitaplarında ikisine ait sözler birbirine karıştırılmıştır. Ebû Abdullah es-Sâcî'nin sohbetine devam eden ve onun takdirini kazanan Muhammed, farzları ihmal edip nâfile ibadetlere yönelmenin ve kalp huzuru ile şuurlu bir biçimde ifa edilmeyen ibadetlerin kişinin mahvına sebep olacağını söylemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 249-253; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 315-316; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 60-61; Herevî, *Tabakât*, s. 328; İbnü'l-Cevzî, *Şıfatü's-şâfi'e*, II, 394, 396; a.mlf., *el-Muntazam*, V, 42-43; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 70; İbnü'l-Mülâkkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 372-373; Câmî, *Nefehât*, s. 128; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 98-99; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 196.



ERHAN YETİK

İBN EMÂCÛR

(ابن اماجور)

Ebü'l-Kâsım Abdullah

b. Emâcûr et-Türkî

(ö. IV/X. yüzyılın ilk yarısı)

Astronomi âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Literatürde İbn Emâcûr künyesi, aslen Türkistan'ın Fergana bölgesinden olan Ebü'l-Kâsım Abdullah ile oğlu Ebü'l-Hasan Ali'yi ve onun âzatlı kölesi Müflih b. Yûsuf'u ifade eder. 272-321 (885-933) yılları arasında çok geniş gözlemler yapan ve birçok astronomi tablosu hazırlayan İbn Emâcûrlar çalışmalarının az bir kısmını Şiraz'da, çoğunu ise Bağdat'ta gerçekleştirmiştir. Bazı müelliflerin Ebü'l-Kâsım'ı Herevî nisbesiyle anmasına bakılırsa (İbnü'l-Kıftî, s. 149) onun bir süre Herat'ta bulunduğu söylenebilir.

Kaynaklarda İbn Emâcûrlar'ın çalıştığı herhangi bir rasathânen bahsedilmemektedir; ancak yaklaşık elli yıl süren ve birçok astronomi cetvelinin hazırlanmasına esas teşkil eden bu gözlem ve ölçümlerin, rasathâne denilebilecek tam teşekküllü mekânlarda yapılmış olması gerekir. Kendi ifadelerinden çalıştıkları yerde "târuma" veya "târûm" denilen gözlem yapmaya elverişli, yüksek bir platform üzerinde bir yapının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iş için belirli yönleri bakan dar ve uzun pencerelerin bulunduğu da ifade edilmektedir. Ne gibi aletler kullandıkları konusunda da hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Yalnız Abdullah b. Emâcûr, 28 Cemâziyelâhîr 316 (18 Ağustos 928) tarihindeki güneş tutulmasını tasvir ederken kullandıkları aletler hakkında bazı ipuçları vermektedir. İbn Yûnus'un naklettiğine göre kendisi bu gözlemlerini şöyle anlatmaktadır: "Ben bu tutulmayı oğlum Ebü'l-Hasan ve Müflih ile birlikte gözledim. Güneş, yüzeyinin dörtte birinden çok az bir kısmı tutulmuş vaziyette yükseldi ve tutulma, diskten dörtte biri kararınca kadar farkedilir şekilde artış gösterdi. Güneşi suda çok açık ve belirgin

şekilde gözledik. Nihayet tutulmanın sona ermesi ve güneş diskinin tam olarak suda görünmesi üzerine doğuda yükseltisinin 12 dereceden 1/9 derece kadar az olduğunu ölçtük". Bu cümlelerde yapılan gözlemin modern literatürdeki gibi tasvir edildiği görülmektedir (Sayılı, s. 102).

Ebü'l-Kâsım, ayın enlemine hesaplamak üzere yaptığı ölçümlerde bunun Hipparchos'un (m.ö. II. yüzyıl) bulduğu sonuçtan daha büyük olduğunu tesbit etmiş, sonra kendi ölçümlerinin değişik çıkmasından hareketle ay feleğinde değişiklik bulunduğu görüşüne ulaşmıştı. Bu durum onun ölçümlerindeki hassasiyeti göstermektedir.

Eserleri. *Cevâmî'u ahkâmî'l-küsûfeyn ve kırânü'l-kevkebeyn*, *Zicü't-taylesân*, *ez-Zicü'l-ma'rûf bi'l-hâlîş*, *ez-Zicü'l-ma'rûf bi'l-müzennar*, *Zicü'l-memerrât*, *Zicü's-Sindhind*, *Zâdü'l-müsâfir*, *Kitâbü'l-Kann*, *ez-Zicü'l-ma'rûf bi'l-bedî*, *Zicü'l-mirrih*, *'ale't-târifî'l-Fârisî* (ilk iki eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, VI, 177-178; DMBİ, III, 36).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 390; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ*, s. 149, 155; A. Sédillot, *Prolegomènes des tables astronomiques d'Ouloug Beg*, Paris 1847, I, XXXV-XL; Suter, *Die Mathematiker*, s. 49-50; a.mlf., "Nachträge und Berichtigungen", *Abhandlungen zur Geschichte der mathematischen Wissenschaften*, XIV, Leipzig 1902, s. 165; Sarton, *Introduction*, s. 630; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 397; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 101-103; Sezgin, *GAS*, VI, 177-178; J. Vernet, "İbn Amâdjür", *El'* (İng.), III, 702-703; Mehdi Selmâsî, "İbn Emâcûr", *DMBİ*, III, 36; Ahmed Saïdân, "İbn Emâcûr ve zevühü", *Mevsû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 147.



FERRUH MÜFTÜOĞLU

İBN EMÎRU HÂC

(ابن امير حاج)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Muhammed
b. Muhammed el-Halebî
(ö. 879/1474)

Hanefî fakihi, müfessir.

825'te (1422) Halep'te doğdu. Dedesi namaz vakitlerini tesbitte görevli olduğu için kendisine İbnü'l-Muvakkit de denilmiştir. İlk öğrenimini Halep'te gördü. Burada İbrâhim el-Kefernâvî, İbn Hatîb en-Nâsirîyye, Alâ el-Malatî ve Şehâbeddin İbnü'r-Ressâm gibi âlimlerden Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh ve Arap edebiyatı dersleri aldı. Daha sonra Hama'da Ali b. Eşkar,

Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî'den hadis dinledi ve Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis terimlerine dair *Şerhu'l-Elfiyye* adlı eserini okudu. İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh derslerine devam etti, ayrıca diğer bazı hocalardan icâzet aldı. Birçok defa hacca gitti. 877 (1473) yılında hac görevini ifa ettikten sonra bir müddet Mekke'de kalarak ders okuttu. Buradan Kudüs'e uğrayıp Halep'e döndü. 29 Receb 879 (9 Aralık 1474) tarihinde Halep'te vefat etti.

Eserleri. 1. *et-Taqrîr ve't-tahbîr*. Hocası Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usulüne dair *et-Taqrîr* adlı kitabının şerhidir. Eserde yalnızca kapalı cümleleri açıklamakla yetinmeyen İbn Emîru Hâc gerektiği yerlerde usul, kelâm ve mantık tartışmalarına da girmiştir. Bu bakımdan Emîr Pâdişah'ın aynı eser üzerine yaptığı *Teyisirü't-Taqrîr* adlı şerhe de örnek olan *et-Taqrîr*, İsnevî'nin *Nihâyetü's-sûl* adlı *Minhâcül-vüûl* şerhiyle beraber üç cilt halinde basılmıştır (Bulak 1316; Beyrut 1983). 2. *Halbetül-mücellî ve buğyetül-mühtedî fi şerhi Münyeti'l-muşallî*. Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin *Münyeti'l-muşallî ve ğunyetül-mübtedî* adlı eserinin şerhi olup birçok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 606-607; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1288, Fâtih, nr. 1833, Cârullah Efendi, nr. 754, Kılıç Ali Paşa, nr. 415, Lâleli, nr. 1052-1053, Şehid Ali Paşa, nr. 855, Esad Efendi, nr. 661-662; Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 225-226). 3. *Ehâsinül-mekâmîl fi şerhi'l-Avâmil*. Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *el-Avâmilü'l-mî'e* adlı eserinin şerhi olup bir nüshası Berlin Königlich Bibliothek'te (nr. 6477) bulunmaktadır. 4. *Dâ'î menâri'l-beyân li-câmi'ün-nüskeyn bi'l-Kur'ân*. Hac menâsikiyle ilgili olup bir nüshası Irak Kâzimiyye'de Şeyh Abdülhasan el-Esedî'nin kütüphanesinde mevcuttur (Hüseyin Ali Mahfûz, IV/2 [1958], s. 250). 5. *Ta'rîfû'l-müsterşid hûkme'l-ğaras fi'l-mescid*. Musul'da Mektebetü'l-evkâfi'l-âmme'de (nr. 126/18) kayıtlı mecmuada *Fetvâ* adlı bir risâlesiyle birlikte bulunmaktadır (Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, VIII, 187). 6. *Cevâbü İbn Emîr 'an âyeti'l-vuûd' hel Medeniyye em Mekkiyye*. Abdest âyetinin (el-Mâide 5/6) Mekki veya Medeni olduğu meselesi üzerinde durmakta ve buna bağlı hükümleri tartışmaktadır (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa [Eyüp], nr. 142, vr. 20^a-21^b). Ayrıca kaynaklarda *Zahîretül-kasr fi tefsiri sûreti ve'l-Âsr*, *Şerhu'l-Muhâtâr fi'l-fürû'ül-Hanefiyye ve Münyeti'n-nâsik fi hûlâsati'l-menâsik* adlı eserleri zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Emîru Hâc, *et-Taqrîr*, I, 3; Sehâvî, *ed-Dav'ül-lâmî*, IX, 210-211; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 161; *Keşfü'z-zunûn*, I, 358, 729, 824; II, 1623, 1829, 1887; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 328; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 254; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883-95, I, 222; W. Ahlwardt, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1894, VI, 18-19; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 208; *İzâhu'l-meknûn*, II, 597; Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, Halep 1344/1925, V, 285-287; Serkis, *Mu'cem*, I, 41; Brockelmann, *GAL*, II, 92; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XI, 274-275; Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrisü mahtûâtı mektebeti'l-Evkâfi'l-âmme fi'l-Mevşıl*, Musul 1397/1977, V, 334; VIII, 187; Hüseyin Ali Mahfûz, "el-Mahtûâtü'l-'Arabiyye fi'l-Irak", *MMMA* (Kahire), IV/2 (1958), s. 250; Muhammed Hâdî Müezzîn Câmî, "İbn Emîri Hâc", *DMBİ*, III, 40-42; Ferhat Koca, "Emîr Pâdişah", *DİA*, XI, 143.



SAFFET KÖSE

İBN EŞTE

(ابن عشته)

Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ešte el-İsfahânî (ö. 360/971)

Arap dâlisî, kıraat âlimi.

Aslen İsfahanlı olup Süyûtî ve Dâvûdî tarafından Levzerî (Lûzerî) nisbesiyle anılmıştır. Zehebî'nin belirttiğine göre İsfahan'da Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Kisâî'den kıraat dersleri aldı. *Kitâbü's-Seb'a* müellifi Ebû Bekir İbn Mücâhid'e talebelik yaptığına göre tahsil için bir müddet Bağdat'ta bulunmuş olmalıdır. Muhammed b. Ya'kûb el-Muaddel ve Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş gibi âlimler de onun kıraat hocalarındandır. Mısır'a yerleşen İbn Ešte'nin talebeleri arasında Halef b. İbrâhim, Ebû't-Tayyib İbn Galbûn, Ebû'l-Kâsım İbnü'd-Debbâğ ve Muhammed b. Abdullah el-Müeddib sayılabilir. Ebû Amr ed-Dânî, İbn Ešte'nin sağlam, güvenilir, Arapça'ya vâkıf, mânâya nüfuzu olan, değerli eserler vermiş bir âlim olduğunu söylemiş (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, II, 617), İbnü'l-Cezerî de onun hakkında "büyük bir üstat, güvenilir bir araştırmacı" ifadesini kullanmıştır. İbn Ešte 27 Şâban 360'ta (25 Haziran 971) Mısır'da vefat etti.

Eserleri. İbn Ešte'nin kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Muhabber*. İbnü'l-Cezerî, kıraatle ilgili bu eserin müellifinin geniş ilmini gösteren bir kitap olduğunu belirtir. 2. *Kitâbü'l-Müfid fi's-şâğ*. 3. *Kitâbü'l-Meşâhîf*. Süyûtî *el-İtkân*'ını yazarken bu eser-

den nakillerde bulunduğunu zikretmektedir (meselâ bk. *el-İtkân*, I, 149). 4. *Riyâzatü'l-elsine*. Kur'ân-ı Kerim'in i'râbı hakkındadır. 5. *el-Vakf ve'l-ibtidâ'*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 91 (dipnot 6); Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 617; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 351-380*, s. 220; Safedî, *el-Vâfi*, III, 347; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, II, 184; İbn Nâsirüddin, *Tavzîhu'l-müştebih* (nşr. M. Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, I, 238; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 142; a.mlf., *el-İtkân*, I, 149; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Ömer), II, 157; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1459.



TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN FADLÂN

(ابن فضلان)

Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd (ö. 310/922'den sonra)

İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnâmenin yazarı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bizzat kendisi, Abbâsîler'in Mısır'ı Tolunoğulları'ndan geri alan ünlü kumandanı Kâtibülceş Muhammed b. Süleyman'ın mevlâsı (âzatlı köle) olduğunu belirtir. Müslümanlığı kabul eden ve Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'tan halkına İslâm'ı öğretecek din adamları ile cami ve kale yapacak mimarlar isteyen İdil (Etil) Bulgar Hükümdarı Almış Han'a gönderilen heyette bulunmuş ve heyet başkanı olmadığı halde halifenin mektubu ile 4000 dinarlık maddî yardım ve hediyelerini hükümdara bizzat verip gerekli açıklamaları yapmakla görevlendirilmiştir. Buradan heyetteki en bilgili ve yetenekli kişinin İbn Fadlân olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yine kendi ifadesinden, diğer heyet üyelerinin dinî konuları ona danıştıkları ve ayrıca halifinin kendisine verdiği görevler arasında bu heyetin ardından Bulgar diyarına gönderilecek fakih ve muallimleri denetlemenin de bulunduğu öğrenilmektedir. Eserinden yüksek bir dinî ve edebî kültüre ve güzel bir üslûba sahip ahlâklı, dindar, dürüst, iffetli ve İslâmiyet'i yayma arzusuyla dolu bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Sevsen (Sûsen) er-Ressî adlı elçinin başkanlığında 11 Safer 309 (21 Haziran 921) tarihinde Bağdat'tan yola çıkan heyet Rey, Nişâbur, Merv, Buhara ve Hârizm üzerinden 12 Muharrem 310'da (12 Mayıs 922) Bulgar hanının İdil (Volga) boyundaki kargâhına ulaşmış ve tahmin edildiğine